

AUTOREFERAT

1. Imię i nazwisko: Jan Adam Malinowski

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe – z podaniem nazwy, miejsca i roku uzyskania oraz tytułu rozprawy naukowej

- Magister pedagogiki, specjalność: pedagogika szkolna, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Humanistyczny 1977;
- Doktor nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Humanistyczny, 1986, rozprawa pt. *Ponadobowiązkowa aktywność naukowa studentów. Diagnoza i perspektywy rozwoju (studium na przykładzie trzech uczelni)* – promotor prof. dr hab. Zbigniew Kwieciński.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych

- Od 1977 roku zatrudniony, w wymiarze pełnego etatu, nieprzerwanie do dnia dzisiejszego, w **Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu** (początkowo w: Instytut Pedagogiki i Psychologii UMK – najpierw jako asystent, a następnie jako adiunkt, po przekształceniu: Instytut Pedagogiki; od roku 1997 jako starszy wykładowca w Studium Pedagogicznym UMK. Po utworzeniu na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika Wydziału Nauk Pedagogicznych zatrudniony w Katedrze Socjologii i Edukacji Społecznej, a po podziale Katedry na dwie jednostki organizacyjne – w Katedrze Pracy Socjalnej, jako starszy wykładowca). W latach 1989-1994 kierownik Zaocznego Studium Pedagogiki UMK.
- Dodatkowe zatrudnienie, w latach 1996 – 2016, w Wyższej Szkole Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku jako adiunkt:
 - 1) od 1.10.1996 r. do 30.09 1999 r. – pełen etat,
 - 2) od 1.10.1999 do 31.12.2001 r. – 1/2 etatu,
 - 3) w latach 2002-2016 – godziny zleczone.

4. Wskazane osiągnięcia wynikające z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytułach naukowych oraz stopniach i tytułach w zakresie sztuki (Dz.U. nr 65, poz. 595 ze zm.)

a) Tytuł osiągnięcia naukowego:

Cykl publikacji składających się na projekt habilitacyjny pt. „**Pedagogiczne wymiary czasu wolnego dzieci i młodzieży – zagrożenia, profilaktyka i szanse twórczego rozwoju**”.

b) Lista publikacji składających się na projekt habilitacyjny (tytuł publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa, imię i nazwisko recenzenta/recenzentów, monografii w których ukazała się publikacja):

(1) Dwa rozdziały zawierające prezentację wyników autorskich badań oraz rozdział obejmujący założenia metodologiczne projektu badawczego i rozdział podsumowujący zamieszczony w monografii: *Używanie środków psychoaktywnych przez uczniów w percepcji studentów – kandydatów na nauczycieli. Raport z badań*, Jan A. Malinowski (red.) przy współpracy Grzegorza Kasprzyckiego, Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT”, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu – Studium Pedagogiczne, Urząd Marszałkowski w Toruniu – Biuro Pełnomocnika Zarządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego ds. Profilaktyki i Przeciwdziałania Uzależnieniom oraz HIV/AIDS, Toruń 2005. Recenzenci wydawniczy: prof. dr hab. Czesław Kosakowski, dr Tomasz Biernat.

- (1a) Rozdział pt. *Założenia metodologiczne projektu oraz charakterystyka badanej zbiorowości studentów*, s. 17-29;
- (1b) Rozdział pt. *Młodzież a alkohol*, s. 52-79;
- (1c) Rozdział pt. *Młodzież a narkotyki*, s. 80-97 (współautorstwo Jan Lachowicz w 40%; mój wkład w 60%). Uszczegółowiając, mój wkład obejmował opracowanie koncepcji badań (90%) oraz narzędzia badawczego w części dotyczącej doświadczeń narkotykowych młodzieży w 70%, przeprowadzenie analizy statystycznej i merytorycznej w 70% oraz przygotowanie tekstu rozdziału w 50%;
- (1d) Rozdział pt. *Środki psychoaktywne jako niebezpieczeństwo okresu szkolnego – zamiast zakończenia*, s. 194-200.

(2) *Czas wolny – między twórczym rozwojem a patologią*, [w:] *Edukacja jutra. XII Tatrzańskie Seminarium Naukowe*, Kazimierz Denek, Wojciech Starościak, Krystyna Zatoń (red.), Wydawnictwo Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Wrocław 2006, t. 1, s. 247-252. Recenzent wydawniczy: prof. zw. dr hab. Józef Skrzypczak.

(3) *Czas wolny w obszarze zainteresowania pedagogiki społecznej okresu transformacji*, [w:] *Pedagogika społeczna w Polsce po 1989 roku. Przemiany w nauce, obecność międzynarodowa, kręgi tematyczne prac badawczych*, Barbara Kromolicka, Andrzej Radziejewicz-Winnicki, Monika Noszczyk-Bernasiewicz (red.), Wydawnictwo Śląskiej Wyższej Szkoły Zarządzania im. gen. Jerzego Ziętka w Katowicach, Katowice 2007, s. 433-442. Recenzent wydawniczy: prof. nadzw. dr hab. Jan Saran.

(4) *Zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne z perspektywy zmiany społecznej i cywilizacyjnej*, [w:] *Edukacja jutra. XIV Tatrzańskie Seminarium Naukowe*, Kazimierz Denek, Krystyna Zatoń, Anna Kwaśna (red.), Wydawnictwo Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Wrocław 2008, t. 2, s. 23-30. Recenzent wydawniczy: prof. zw. dr hab. Józef Skrzypczak.

(5) *Aktywność pozalekcyjna i pozaszkolna a włączenie społeczne dzieci i młodzieży*, [w:] *Edukacja a włączenie społeczne. Konteksty socjalne i pedagogiczne*, Tomasz Biernat, Jan A. Malinowski (red.), Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2013, s. 113-124. Recenzent wydawniczy: prof. nadzw. dr hab. Marek Walancik.

(6) *Młodzież wobec wyzwań cywilizacyjnych – nowe zadania dla profilaktyki społecznej*, [w:] *Młode pokolenie w zderzeniu cywilizacyjnym. Studia – Badania – Praktyka*, M. Jędrzejko, J. A. Malinowski (red.), Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2014, s. 47-56. Recenzenci wydawniczy: prof. zw. dr hab. Stanisław Kawula, prof. PhDr. Ľudovít Višňovský, CSc.

(7) *Czas wolny jako przestrzeń pracy socjalnej z dzieckiem i rodziną niewydolną wychowawczo*, [w:] *Rodzina w pracy socjalnej – pomoc w sytuacjach trudnych i kryzysowych*, Tomasz Biernat, Katarzyna Kuziak, Jan A. Malinowski (red.), Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2016, ss. 53-76. Recenzenci wydawniczy: dr hab. Halina Guzy Steinke, prof. dr hab. Krzysztof Piątek.

(8) *Alkoreksja wśród młodzieży – profilaktyka, interwencja*, [w:] *Na krawędzi. Reperkusje zachowań ryzykownych w relacji do ciała*, redakcja naukowa Paweł Prüfer, Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jakuba z Paradyża, Gorzów Wielkopolski 2016, ss. 199-212 (współautorstwo dr Katarzyna M. Wasilewska-Ostrowska; mój wkład w 50% i obejmował równy z wkładem współautorki udział w opracowaniu koncepcji badań, narzędzi badawczych, przeprowadzeniu analizy statystycznej i merytorycznej pozyskanego materiału badawczego i materiałów źródłowych oraz przygotowaniu tekstu manuskryptu). Recenzent wydawniczy: dr hab. Mariusz Kwiatkowski.

c) Omówienie celu naukowego/artystycznego ww. pracy/prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania.

Już w okresie studiów moje zainteresowania lokowały się przede wszystkim w obszarze eksploracji badawczych prowadzonych w obszarze pedagogiki społecznej. W dużej mierze miała na to wpływ możliwość bezpośrednich kontaktów z takimi pedagogami społecznymi i socjologami edukacji jak Stanisław Kawula, Zbigniew Kwieciński, Andrzej Olubiński, Ryszard Borowicz. Miało to miejsce nie tylko w trakcie obowiązkowych zajęć akademickich, ale i aktywności naukowej realizowanej w ramach Międzywydziałowego Studenckiego Koła Naukowego Pedagogów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Efektem tego było nie tylko uczestniczenie w realizacji badań prowadzonych przez swoich nauczycieli akademickich, ale i opracowanie własnego projektu badawczego obejmującego mieszkańców wsi z dużym udziałem chłopo-robotników. Został on zrealizowany w formie zespołowych badań terenowych przeprowadzonych w trakcie obozu naukowego MSKNP UMK. Pozyskany tą drogą materiał badawczy wykorzystałem nie tylko w pracy magisterskiej poświęconej aspiracjom edukacyjnym i zawodowym dzieci ze wspomnianego środowiska wiejskiego, ale i zaprezentowałem je w kilku publikacjach, z których pierwsze ukazały się, gdy byłem jeszcze studentem pedagogiki. Niejako równolegle angażowałem się w działania związane z organizacją czasu wolnego, co najpełniej wyrażało się poprzez różne formy aktywności turystycznej. To spotkanie teorii i praktyki w sposób trwały ukształtowało moje zainteresowania pedagogiczną problematyką czasu wolnego dzieci i młodzieży. Połączenie działalności praktycznej realizowanej na zasadach społecznego zaangażowania (przede wszystkim w różnych strukturach Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, od szeregowego członka do funkcji prezesa oddziału) oraz pilotażu wycieczek pozwoliło dostrzec nie tylko potencjał, ale i zagrożenia tkwiące w różnych, zarówno sformalizowanych, jak i spontanicznie realizowanych formach spędzania czasu wolnego.

Zainteresowanie problematyką turystyki i krajoznawstwa, o czym szerzej informuję w dalszej części niniejszego autoreferatu („Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych”), zwróciło moją uwagę na zachowania dzieci i młodzieży realizowane w czasie wolnym pozostające w sprzeczności z normami życia społecznego. Podjęte po sfinalizowaniu doktoratu badania ujawniły niebezpieczne zachowania młodzieży wiążące się z piciem alkoholu – także w trakcie wycieczek szkolnych – oraz z rosnącym zainteresowaniem narkotykami, które w tym czasie (m.in. w efekcie otwarcia „granic” – również kulturowych i obyczajowych) stawały się coraz bardziej dostępne dla polskiej młodzieży. Dlatego też, gdy pojawiła się możliwość ubiegania się w postępowaniu konkursowym o grant Województwa

Kujawsko-Pomorskiego¹ zainicjowałem opracowanie projektu obejmującego w części naukowo-badawczej sporządzenie diagnozy zagrożeń łączących się z niebezpieczeństwem uzależnień i innych zjawisk patologicznych wśród studentów realizowanych przede wszystkim w czasie wolnym, także w okresie, gdy pobierali oni naukę na niższych etapach edukacji. Pozyskanie informacji co do wcześniejszych doświadczeń stało się możliwe dzięki nadaniu niektórym z pytań charakteru retrospektywnego ukierunkowującego badanych na „ujawnienie” w anonimowej ankiecie swoich doświadczeń, także w zakresie inicjacji nikotynowej, alkoholowej i narkotykowej.

Będąc w tym czasie wykładowcą w uniwersyteckim Studium Pedagogicznym podmiotem badań uczyniłem ogół studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, którzy w ramach swoich zajęć realizowali blok przedmiotów pedagogiczno-psychologicznych, którego ukończenie dawało możliwość uzyskania uprawnień nauczycielskich. Dzięki współpracy i zaangażowaniu się w projekt całego zespołu pracowników Studium Pedagogicznego UMK, poczynając od dyskusji nad narzędziami badawczymi, możliwe stało się nie tylko przeprowadzenie tak szeroko zakrojonych badań (objęto nimi 817 osób) w zakresie diagnozy uzależnień od substancji psychoaktywnych, ale i poszerzenie ich koncepcji o takie kwestie jak świat wartości młodzieży w kontekście doświadczeń ze środkami uzależniającymi, psychologiczne czynniki sprawcze i ryzyko uzależnień, świadomość prawna studentów w zakresie uzależnień, ocena szkolnej profilaktyki². Projekt, którego zostałem kierownikiem, został wybrany do realizacji przez Zarząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego i zgodnie z wymaganiami konkursowymi został poszerzony o część dydaktyczną (wdrożeniową) i ostatecznie został nazwany: „Diagnoza stanu świadomości kandydatów na nauczycieli oraz nauczycieli w zakresie zagrożeń łączących się z niebezpieczeństwem uzależnień i innych zjawisk patologicznych wśród uczniów oraz działania na rzecz budowania kompetencji studentów – uczestników kursu pedagogicznego, nauczycieli i rodziców mające na celu przeciwdziałanie zagrożeniom występującym w procesie wychowania dzieci i młodzieży”³.

Podjęcie, już po przeprowadzeniu badań ankietowych, działań w ramach edukacyjnej części projektu mającej na celu polaryzację wiedzy studentów w zakresie zagrożeń alkoholizmem,

¹ Mowa tu o otwartym konkursie ogłoszonym w połowie 2004 r. przez Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego na oferty realizacji zadania publicznego pt. „Pomoc dla osób i rodzin z problemem alkoholowym. Działania w grupach podwyższonego ryzyka”.

² Do zespołu badawczego włączyli się ówcześni pracownicy Studium Pedagogicznego UMK: Joanna Cieślukowska, Joanna Dreszer, Tadeusz Kluz, Violetta Kopińska, Leszek Kożuchowski, Tomasz Kucharski, Jan Lachowicz, Jolanta Neubauer, Aleksander Zandecki, którzy w większości dokonali także autorskiego opracowania wybranych problemów szczegółowych.

³ Grant Zarządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego: Uchwała Nr 30/339/2004 – Umowa ANU 1152-UZL-48).

narkomanią i nikotynizmem stworzyło także możliwość sięgnięcia do procedur „badania i działania”, wykorzystywanego głównie w pedagogice społecznej⁴. W szczególności dotyczyło to postępowania zrealizowanego na Wydziale Sztuk Pięknych UMK, gdzie także zastosowano metodę projektów⁵.

Wyniki badawczej eksploracji przeprowadzonej w ramach opisanego grantu zostały przedstawione w monografii, która otrzymała postać pracy zbiorowej – raportu z badań – zredagowanej według mojego pomysłu (*Używanie środków psychoaktywnych przez uczniów w percepcji studentów – kandydatów na nauczycieli*). Mój udział autorski obejmował oprócz Wstępu 4 rozdziały (lista publikacji składających się na projekt habilitacyjny: pkt 1a – 1d), z tego jeden [1c] z udziałem autorskim w zakresie 60%). W części diagnostycznej skoncentrowałem się w nich na określeniu skali zagrożeń jakie łączą się z piciem alkoholu i zażywaniem narkotyków. Interesowała mnie nie tylko skala zagrożeń, gdyż w dużym stopniu znana była w tym czasie dzięki badaniom realizowanym w Polsce m.in. przez Janusza Sierosławskiego, ale i motywy picia alkoholu/używania narkotyków oraz, co chciałbym tu podkreślić, motywy abstynencji w tym zakresie. To ostatnie jest rzadko podejmowane w badaniach, tymczasem uzyskanie odpowiedzi na pytanie o to, co sprawia, że część młodzieży nie sięga po alkohol czy też po narkotyki, pozwala wypracować procedury chroniące przed tego typu ryzykownymi zachowaniami. Tak więc poznanie motywacji niepicia alkoholu/nieużywania narkotyków ma znaczenie nie tylko poznawcze, ale i praktyczne, przekładając się na przykład na inspiracje co do podejmowania adekwatnych, a tym samym skutecznych działań profilaktycznych. Warto w tym miejscu odnotować, że motywy zachowań abstynenckich łączą się w przypadku alkoholu najczęściej z obserwacją skutków uzależnienia i w nieznacznie tylko mniejszym stopniu z dwoma innymi motywami wpływającymi z „wiary – religii, światopoglądu” oraz z otrzymanego dobrego wychowania od rodziców. To ostatnie zapewne nierzadko łączy się też z otrzymaniem wychowania opartego o zasady religijne. W przypadku abstynencji narkotykowej wprawdzie istnieje inny rozkład rang, niemniej jednak motywacje decydujące o nie sięganiu przez badanych po tego typu substancje psychoaktywne są zbliżone do siebie. Można jednak stwierdzić, co osobiście uważam za istotny wniosek wpływający z przeprowadzonych badań, że młodzież jest zdecydowanie częściej przekonana co do tego, że narkotyki w większym stopniu niż alkohol ograniczają wolność osobistą. Tymczasem jest to pogląd tylko w części słuszny, gdyż większa dostępność do alkoholu (także ze względu na jego cenę, zwłaszcza piwa, legalną sieć dystrybucji) sprawia, że jego częste spożywanie idące w parze

⁴ B. Smolińska-Theiss, *Badania przez działania w pedagogice społecznej*, [w:] *Badanie i działanie. W poszukiwaniu metod organizowania środowiska wychowawczego*, Warszawa 1988; T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2001.

⁵ M. S. Szymański, *O metodzie projektów. Z historii, teorii i praktyki pewnej metody kształcenia*, Warszawa 2000.

z okazywaną przez badaną młodzież pobłażliwością co do związanego z nim zagrożenia⁶, prowadzić może do szybkiego uzależnienia.

Wyniki uzyskane w trakcie realizacji badań w ramach zaprezentowanego grantu umocniły mnie w przekonaniu o zasadności kontynuowania eksploracji problematyki zagrożeń towarzyszących aktywności realizowanej przez dzieci i młodzież w czasie wolnym. Stanowiło to dla mnie interesujące poznawczo wyzwanie, gdyż od czasu opublikowania przez Aleksandra Kamińskiego w roku 1965 monografii pt. *Czas wolny i jego problematyka społeczno-wychowawcza*, ukazała się wprawdzie niejedna publikacja poświęcona tej problematyce, to jednak kwestie zagrożeń łączących się z tą sferą nie były należycie wyeksponowane, a często wręcz pomijane, co niewątpliwie wiązało się z ograniczeniami natury ideologicznej i działaniem cenzury. W efekcie tego w latach sześćdziesiątych, siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego wieku koncentrowano się przede wszystkim na kwestii racjonalnej organizacji czasu wolnego, co charakteryzowało nie tylko pedagogów, ale i socjologów zajmujących się aktywnością różnych grup społecznych w czasie wolnym. Nie oznacza to, że nie miały miejsca próby rzetelnej diagnozy i interpretacji, czego przykładem mogą być chociażby badania realizowane przez zespół skupiony wokół prof. Krzysztofa Przeclawskiego. Z kolei w okresie przeobrażeń ustrojowych, odzyskiwania wolności pojawiły się ograniczenia innej natury. Dlatego też z dużą satysfakcją przyjąłem na początku 2006 roku zaproszenie Zespołu Pedagogiki Społecznej Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN do przygotowania referatu na zaplanowane w kwietniu tegoż roku w Gorzowie Wielkopolskim spotkanie pedagogów społecznych z wszystkich ośrodków akademickich w Polsce oraz z Czech i Słowacji, którego tematem uczyniono dylematy związane z „Pedagogiką społeczną w Polsce po 1989 roku – przemianami w nauce, obecnością międzynarodową, kręgami tematycznymi prac badawczych”. Realizując to szczególne dla mnie „zlecenie”, przygotowałem w oparciu o kwerendę literatury referat zatytułowany *Czas wolny w obszarze zainteresowania pedagogiki społecznej okresu transformacji* (lista publikacji, pkt 3). Nie tylko podzielałem w nim, ale i rozwijam pogląd Józefa Kargula (2001), że wycofanie się pedagogów z tego obszaru badawczego wpływało z obawy o posądzenie o wkraczanie w odzyskaną po tak długim okresie zniewolenia sferę wolności osobistych. Zwróciłem uwagę audytorium również na to,

⁶ Potwierdzają to prekursorskie w Polsce badania realizowane przeze mnie wspólnie z dr Katarzyną Wasilewską-Ostrowską (na zasadzie równego udziału autorskiego) nad alkoreksją wśród młodzieży studenckiej. Zobacz wstępne wyniki: J. A. Malinowski, K. M. Wasilewska-Ostrowska, *Alkoreksja wśród młodzieży – profilaktyka, interwencja*, [w:] *Na krawędzi. Reperkusje zachowań ryzykownych w relacji do ciała*, redakcja naukowa P. Prüfer, Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jakuba z Paradyża, Gorzów Wielkopolski 2016 (wykaz publikacji, pkt. 8).

że przełom transformacyjny spowodował w wielu środowiskach odwrót od sformalizowanych form aktywności realizowanych wcześniej w czasie wolnym, także tych, które sprawdziły się w praktyce pedagogicznej pełniąc rolę bufora chroniącego młodzież przed zachowaniami dewiacyjnymi. Dotkliwie odczuwalne w tym okresie przez wiele rodzin skutki kryzysu ekonomicznego w istotny sposób ograniczyły możliwość korzystania z niektórych form wspólnego spędzania czasu wolnego rodziców i ich dzieci. Dlatego też wyeksponowałem nieliczne głosy badaczy czasu wolnego, jak na przykład Małgorzaty Orłowskiej (2003), wskazujące że postępująca deprywacja potrzeb rodzin i wiążąca się z tym systematyczna redukcja wydatków na kulturę w znaczący sposób wymusza zmianę stylu i poziomu życia prowadząc do przemian w obszarze wzorów zachowań przejawianych w czasie wolnym. Do tych zagrożeń odniosłem się także w studium pt. *Czas wolny – między twórczym rozwojem a patologią* (lista publikacji, pkt 2), zaprezentowanym na XII Tatrzańskim Seminarium Naukowym „Edukacja Jutra” stanowiącym ważne ogólnopolskie forum wymiany poglądów dotyczących edukacji w okresie przemian. Nie tylko poszerzyłem w nim wątki podjęte w trakcie gorzowskiej debaty pedagogów społecznych, ale też – uwzględniając ukierunkowanie seminarium na problematykę szkolną – wskazałem na zadania szkoły w zakresie kreowania wartościowych sposobów spędzania czasu wolnego.

Systematyczne uczestnictwo w Tatrzańskich Seminariach (Sympozyjach) Naukowych „Edukacja Jutra” zaowocowało dwa lata później – w 2008 roku publikacją pt. *Zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne z perspektywy zmiany społecznej i cywilizacyjnej* (lista publikacji, pkt 4). Rozwinąłem w nim kwestię znaczenia organizacji nie tylko zajęć pozalekcyjnych organizowanych przez szkołę dla swoich uczniów, ale i pozaszkolnych dla właściwego z punktu rozwoju dzieci i młodzieży w czasie wolnym. Akcentowałem, że zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne nie mogą stanowić dla siebie niezdrowej konkurencji. Wręcz przeciwnie, postulowałem konieczność współpracy szkoły oraz placówek/institucji wychowania pozaszkolnego. Wskazywałem w tym kontekście na rolę samorządu lokalnego, będącego dla nich organem prowadzącym. Powinna ona obejmować zarówno tworzenie warunków sprzyjających inicjowaniu i rozwijaniu działalności służącej zagospodarowaniu czasu wolnego dzieci i młodzieży, jak i poprawną metodycznie koordynację inicjatyw podejmowanych na terenie gminy. Uwzględniając to, opowiadałem się za potrzebą **promowania zintegrowanego podejścia** mającego na celu budowanie różnorodnej oferty zajęć dostępnych w czasie wolnym. Podejście to powinno mieć charakter wielosektorowy obejmując swoim zasięgiem różnorodne instytucje środowiska lokalnego – a więc nie tylko samorządowe, w tym zarówno szkoły, jak i młodzieżowe domy kultury, ośrodki terapii, świetlice środowiskowe i przyparafialne oratoria,

kluby sportowe i ośrodki rekreacji, stowarzyszenia społeczne i fundacje. Ważne w tym podejściu jest to, aby były one wspierane, bez względu na swój status prawny, przez samorządy lokalne i właściwą politykę państwa. Tylko takie działania, spójne ze sobą, są w stanie w wyraźny sposób ograniczyć skalę niekorzystnych procesów społecznych prowadzących do wykluczenia społecznego młodzieży, a tam gdzie ono już wystąpiło, do podejmowania inicjatyw służących inkluzji społecznej. Szczególnie wyraźnie na to wskazałem w rozdziale książki – pracy zbiorowej zatytułowanej *Aktywność pozalekcyjna i pozaszkolna a włączenie społeczne dzieci i młodzieży* (2013, lista publikacji, pkt 5), gdzie też przestrzegałem przed inicjatywami przekładającymi się na strategię rozwoju zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych, prowadzącymi do wywołania niepożądanego efektu negatywnego naznaczenia społecznego, a nawet gettyzacji tworzonych struktur (form zajęć pozalekcyjnych, czy też pozaszkolnych) i objętych nimi dzieci. Niebezpieczeństwo to pojawia się zwłaszcza wtedy, gdy tego typu propozycje kierowane są wyłącznie do osób, które pomimo swojego młodego wieku zostały dotknięte już przez życie, często tylko dlatego, że przyszły na świat w rodzinie lokującej się w obszarze ubóstwa lub patologii – a nierzadko i w obu tych nakładających się niejako na siebie obszarach, doświadczając skutków tej negatywnej kumulacji.

Naturalną konsekwencją lokowania w obszarze swoich zainteresowań nie tylko „blasków” – pożytków płynących z czasu wolnego, ale też i jego „cieni”, w swoich publikacjach i wystąpieniach konferencyjnych podejmowałem także mocno osadzoną na gruncie pedagogiki społecznej problematykę ekskluzji i inkluzji społecznej, która dotyczy – co wielokrotnie podkreślałem – nie tylko osób dorosłych, aczkolwiek to one przede wszystkim zajmują polityków społecznych. Jako pedagog dowodziłem, że różnorodne przyczyny wykluczenia społecznego dorosłych – w tym przypadku rodziców, wyraziście przekładają się na sytuację życiową ich dzieci wyznaczając trudne do pokonania bariery społecznego, kulturalnego i intelektualnego rozwoju. Chciałbym jednak podkreślić, co poczytuję za „mocną” stronę publikacji skupiających się na tej tematyce, że nie ograniczałem się wyłącznie do rozważań o przyczynach i przejawach wykluczenia społecznego. Swoją uwagę kierowałem także na inkluzję społeczną (*Aktywność pozalekcyjna i pozaszkolna a włączenie społeczne dzieci i młodzieży*, lista publikacji, pkt 5). Wskazywałem jak istotną rolę mogą w przypadku dzieci i młodzieży odegrać wspomniane powyżej zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne, dające szansę społecznego zaistnienia wśród rówieśników, uzyskania poczucia swojej wartości i możliwości realizacji swoich zainteresowań i pasji. Nieprzypadkowo więc, w przywołanej powyżej publikacji, odniosłem się do szans jakie stwarza wspomniana tu aktywność realizowana w czasie wolnym od szkolnych obowiązków. Posiada ona niewątpliwie walory przypisywane

najsukuteczniejszym działaniom z zakresu profilaktyki społecznej, co sprawia, że warto ją promować. Włączenie dzieci/młodzieży do różnych form aktywności pozalekcyjnej, a tym bardziej pozaszkolnej wymaga co najmniej akceptacji rodziców. Nie zawsze jednak spotyka się to z aprobatą rodziców, zwłaszcza zaniedbujących, i to z różnych przyczyn swoje obowiązki wychowawcze i opiekuńcze. Najbardziej niekorzystna sytuacja występuje w rodzinach, w których mają miejsce zjawiska dewiacyjne, a równocześnie wyraźnie zaznacza swoją obecność bieda, co nierzadko stanowi rezultat przyjętego stylu życia. Dostrzegając społeczną i pedagogiczną wagę tego problemu, poświęciłem mu referat przygotowany na Ogólnopolską Konferencję Naukową „Rodzina w pracy socjalnej”, towarzyszącą XXIV Zjazdowi Polskiego Stowarzyszenia Szkół Pracy Socjalnej, który miał miejsce w Toruniu w listopadzie 2015 roku. Stał się on podstawą do przygotowania publikacji pt. *Czas wolny jako przestrzeń pracy socjalnej z dzieckiem i rodziną niewydolną wychowawczo*, 2016 (lista publikacji, pkt 7). Wykorzystując wyniki kwerendy literatury przedmiotu akcentuję w nim, że dzieci nie znajdując oparcia w rodzicach, zwracają się ku rówieśnikom tworzącym atrakcyjne, a przy tym konkurencyjne dla rodziny środowiska społeczne, w których – co jest normą w tej fazie rozwoju – chętnie spędzają czas wolny. W sytuacji braku oparcia w rodzicach, którzy przestają być dla nich autorytetem i źródłem wzorów życiowych, środowisko rówieśnicze przejmuje od niewydolnej wychowawczo rodziny rolę kreatora wartości – niestety, nie zawsze zgodnych z ogólnie przyjętymi przez społeczeństwo normami. Wszystko to wzmacnia postawioną w prezentowanej publikacji tezę o niezwykle istotnej roli rodziców i rodziny w organizowaniu wspólnego spędzania czasu wolnego, zwłaszcza wtedy, gdy obiektywne warunki nie sprzyjają, lub też uniemożliwiają uczestniczenie w atrakcyjnych zajęciach oferowanych dzieciom przez specjalizujące się w tym instytucje. W szczególności dotyczy to dzieci wiejskich i z małych miast, gdzie bardzo często nie funkcjonuje żadna instytucja kulturalno-światowa, czy też upowszechniająca aktywność o charakterze rekreacyjnym, zdrowotnym. Wskazuje to też na potrzebę udzielania wsparcia rodzicom w zakresie zarówno podnoszenia ich kompetencji, jak i tworzenia warunków materialnych umożliwiających podejmowanie przez nich wspólnej, wraz ze swoimi dziećmi, aktywności służącej wzmocnieniu więzi wewnątrzrodzinnych oraz kształtowaniu nawyku spędzania czasu wolnego w wartościowy sposób. Właściwymi podmiotami do udzielania takiego wsparcia są obok pedagogów⁷, także pracownicy socjalni

⁷ Na rolę pedagoga, zwłaszcza pedagoga społecznego, w zakresie inspirowania, inicjowania i organizowania czasu wolnego zwróciłem uwagę w referacie pt. *Przemiany w obszarze czasu wolnego dzieci i młodzieży – wyzwania dla pedagoga społecznego* wygłoszonym podczas Międzynarodowej Konferencji „Pedagogika społeczna w służbie jednostce i społeczeństwu – między indywidualizmem a wspólnotowością” (Brno – Republika Czeska, kwiecień 2014 r.).

utrzymujący kontakt z rodzinami doświadczającymi różnych problemów. Szczególne pole do interesujących nas tu działań staje przed asystentami rodziny⁸. To kluczowe dla prezentowanego tu tekstu **wskazanie na pracę socjalną wspierającą rodzinę w zakresie wartościowego spożytkowania czasu wolnego** zawiera wniosek o konieczności realizowania wsparcia – o ile ma być efektywne – w sposób zintegrowany, z odwołaniem się do zasad *empowermentu*, do sił tkwiących w samej rodzinie (także dalszej) oraz w środowisku lokalnym, do potencjałów posiadających zarówno postać instytucjonalną, jak i niesformalizowaną. Uruchamiając tak szeroki zakres działań skierowanych do rodziny, należy przyjąć jednak zasadę, że ich celem powinno być aktywizowanie rodziców i metodyczne wspieranie podejmowanych przez nich aktywności. Tym samym jednoznacznie wskazują, że działania te nie mogą wyręczać rodziców, co można zauważyć analizując działania np. niektórych asystentów rodziny.

Akcentując ekonomiczne uwarunkowania spędzania czasu wolnego, zwracając uwagę na rolę rodziny w organizowaniu czasu wolnego swoich członków, nie sposób nie odnieść się do wpływu przemian cywilizacyjnych. Dlatego też stanowi to przedmiot moich rozważań zamieszczonych w rozdziale zatytułowanym: *Młodzież wobec wyzwań cywilizacyjnych – nowe zadania dla profilaktyki społecznej* (praca zbiorowa: *Młode pokolenie w zderzeniu cywilizacyjnym. Studia – badania – praktyka*, 2014; lista publikacji, pkt 6). Decydując się na włączenie go do listy publikacji składających się na projekt habilitacyjny kierowałem się tym, że widoczne w ostatnich dziesięcioleciach przyspieszenie cywilizacyjne w znaczący sposób wpłynęło na zachowania młodzieży przejawiane przede wszystkim w czasie wolnym. Niestety, często już pobieżny ogląd postaw i zachowań młodzieży, a w coraz większym stopniu także i dzieci, wskazuje na bezkrytyczne i niczym niepohamowane korzystanie ze zdobyczy cywilizacyjnych. Przekłada się ono na nowe formy przemocy wpisujące się w szerszej rozumianą przestrzeń „cyberzagrożeń” obejmującą dziś już szeroką gamę zjawisk godzących zarówno w zdrowie fizyczne, jak i psychiczne. Ich symbolem stał się marnotrawiony czas wolny, nieproduktywne spędzanie każdego dnia wielu godzin przed komputerem, tabletem, czy też smartfonem, który przestał być już w tradycyjnym rozumieniu telefonem komórkowym.

Prowadzone przeze mnie badania pokazują jednak, że nowe zagrożenia odnoszące się do sposobu spędzania czasu wolnego łączą się nie tylko z rozwojem techniki. To także nieznanne wcześniej zjawiska w sferze obyczajowej wiążące się ze sposobem spędzania czasu wolnego,

⁸ O zadaniach asystenta rodziny piszę w rozdziale książki – pracy zbiorowej: *Role, funkcje i zadania asystenta rodzinnego*, [w:] *Asystent rodzinny. Nowy zawód i usługa w systemie wspierania rodzin. Od opieki i pomocy do wsparcia*, Arkadiusz Żukiewicz (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011, s. 37-49; tam też wersja w języku angielskim.

a właściwie „uatrakcyjnienia” go – używając słownictwa młodzieżowego. Współautorski tekst (zob. przypis 6) poświęcony jednemu z tych zjawisk – **alkoreksji** (z ang. *drunkorexia*), zatytułowany: *Alkoreksja wśród młodzieży – profilaktyka, interwencja* (2016; lista publikacji, pkt 7), jest efektem oryginalnego projektu badawczego realizowanego wspólnie z dr Katarzyną Wasilewską-Ostrowską z Wydziału Nauk Pedagogicznych UMK (zob. przypis 6). Wprawdzie publikacja ta przynosi wyniki badań pilotażowych (wyniki badań zasadniczych oczekują na druk), to uznałem jednak, że warto do nich się odwołać, gdyż „nasze” badania nad tym zjawiskiem ukierunkowane pedagogicznie mają charakter prekursorski, i to nie tylko w wymiarze polskim⁹. Wprawdzie badani przez nas studenci pedagogiki (co było celowym zabiegiem), najpierw testem, w którym pytaliśmy o znajomość m.in. pojęcia alkoreksji, w większości twierdzili, że nie spotkali się z tym terminem, to już w drugiej części procedury badawczej, niektórzy respondenci wypełniając ankietę odnoszącą się do ich zachowań przyznawali, że zdarza się im nie konsumować posiłku przed imprezą (np. dyskoteką), aby potem móc wypić kaloryczny alkohol. Pozwala to uznać ich za osoby zagrożone, albo już dotknięte alkoreksją będącą połączeniem anoreksji i nadużywania alkoholu, zaś sposób spędzania przez nich czasu wolnego dotknięty dewiacją.

Odnosząc się do ogółu publikacji składających się na projekt habilitacyjny „Pedagogiczne wymiary czasu wolnego dzieci i młodzieży – zagrożenia, profilaktyka i szanse twórczego rozwoju”, uzasadnione wydaje się stwierdzenie, że problematyka czasu wolnego powinna stanowić dziś jeden z głównych obszarów zainteresowania pedagogów, gdyż właśnie w tej przestrzeni rozgrywa się tak wiele ważkich zdarzeń współdecydujących o losach edukacyjnych, zawodowych i życiowych młodzieży.

Sumując należy podkreślić, że czas wolny urasta współcześnie do jednej z naczelných kwestii pedagogiki społecznej wymagających systematycznych badań i studiów. Narastające bowiem zjawiska, wpisujące się w obszar patologii życia społecznego, o których była mowa wcześniej, dobitnie zdają się potwierdzać tezę o wysokiej randze problemów czasu wolnego, co powinno znaleźć swoje wyraźne odzwierciedlenie w zainteresowaniach współczesnej pedagogiki społecznej. A przecież to nie jedyny, aczkolwiek istotny wyznacznik rangi problematyki czasu wolnego w obszarze pedagogiki społecznej – już nie tylko w trudnym społecznie okresie transformacji ustrojowej, ale i w dwóch pierwszych dekadach XXI wieku. Ukazanie znaczenia tej problematyki stanowiło główny więc cel przywołanych tu publikacji.

⁹ Pierwsze badania dotyczące alkoreksji zostały przeprowadzone w 2011 r. w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej przez Victorię Osborne, Ph.D. (Uniwersytet Missouri – Columbia).

Jego składową było również wykazanie, że wpisujące się w czas wolny zjawiska, zwłaszcza dotykające dzieci i młodzież, zachodzą w konkretnych środowiskach wychowawczych, gdzie spotykają się zarówno oddziaływania planowane przez pedagogów, jak i oddziaływania niezaplanowane. Stąd też i obecne w zaprezentowanych pracach wskazanie na potrzebę podejmowania konkretnych działań służących twórczemu rozwojowi młodzieży, eliminujących zagrożenia, zawierających potencjał profilaktyczny.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

Na moje osiągnięcia naukowo-badawcze, oprócz wskazanych jako osiągnięcie w rozumieniu ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach i tytułach naukowych oraz stopniach i tytułach w zakresie sztuki (art. 16 ust. 2), składają się artykuły i recenzje w czasopismach objętych oceną parametryczną Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz rozdziały zamieszczone w monografiach (w tym jeden artykuł i jeden rozdział w języku angielskim). Opublikowałem łącznie 120 artykułów bądź rozdziałów w monografiach naukowych oraz recenzji, które ukazały się po doktoracie, jak też nie stanowią przedruku jego fragmentów¹⁰, w tym:

- a) 26 artykułów w recenzowanych czasopismach krajowych wymienionych w wykazie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego,
- b) 1 rozdział w recenzowanej monografii naukowej w języku angielskim,
- c) 50 rozdziałów w recenzowanych monografiach naukowych w języku polskim,
- d) 43 recenzje w czasopismach „punktowanych” przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego¹¹.

Z tytułu tych publikacji Sekcja Bibliografii Publikacji Pracowników UMK i Analiz Parametrycznych Biblioteki Uniwersyteckiej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu naliczyła **417 punktów**, w tym 134 za recenzje.

¹⁰ Wyjątek stanowi jedynie artykuł pt. *Ponadobowiązkowa aktywność naukowa jako wartość realizowana w środowisku studenckim* („Kultura i Społeczeństwo” 1988, nr 2), który powstał w oparciu o powtórny analizę materiału empirycznego zebranego w trakcie badań realizowanych w procesie przygotowywania pracy doktorskiej oraz raportu „Aktywność naukowa studentów wykraczająca poza program studiów jako wartość realizowana przez młodzież akademicką” sporządzonego w ramach problemu węzłowego 11.4 (kierownik problemu badawczego prof. dr hab. Zbigniew Kwieciński).

¹¹ Informacje obrazujące dorobek autorski opieram na szczegółowym opisie bibliograficznym ujętym w „Wykazie publikacji” sporządzonym przez Sekcję Bibliografii Publikacji Pracowników UMK i Analiz Parametrycznych Biblioteki Uniwersyteckiej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (stan na dzień 5 kwietnia 2019 r.). Tam też została podana łączna wartość punktacji MNiSW oraz zamieszczono dane dotyczące cytowań na podstawie bazy Google Scholar. Wykaz ten załączam do dokumentacji. Dodatkowo samodzielnie przygotowałem wykaz cytowani swoich prac, gdyż baza Google Scholar nie oddaje stanu faktycznego.

Opublikowałem również 82 artykuły w monografiach, które nie zostały objęte parametryzacją, ze względu na to, że nie przekraczały swoją objętością 0,5 arkusza wydawniczego oraz teksty o charakterze kronikarskim – głównie sprawozdania z konferencji naukowych. Dokonałem też samodzielnie lub we współpracy z inną osobą 7 tłumaczeń tekstów na język polski, które ukazały się w polskim czasopiśmie „punktowanym” („Wychowanie na co Dzień”) lub jako rozdział recenzowanej monografii naukowej¹².

W moim dorobku znajduje się także redakcja naukowa lub współredakcja 9 monografii – prac zbiorowych (dwóch samodzielnie, jednej przy współpracy z inną osobą¹³, sześciu we współredakcji). W przypadku kolejnych dwóch monografii wspomogłem ich autorów/redaktorów w zakresie redakcji i opracowania, co znajduje potwierdzenie na stronach „redakcyjnych” tych publikacji. Są to:

- a) *Edukacja terapeutyczna* pod redakcją Jadwigi Jastrząb (Toruń 2002),
- b) *Pedagogika społeczna dzisiaj i jutro*, autorstwa Stanisława Kawuli (Toruń 2012).

Osobiście zredagowałem ponad 150 edycji „Wychowania na co Dzień” – pierwotnie miesięcznika, a w późniejszym okresie dwumiesięcznika oraz współredagowałem, z prof. dr. hab. Romanem Schulzem, 9 edycji kwartalnika „Kultura i Edukacja”.

Mój dorobek obejmuje także czynny udział w kilkudziesięciu konferencjach naukowych **łącający się z wygłoszeniem referatu**, w tym w: 5 konferencjach międzynarodowych – zagranicznych, 7 konferencjach międzynarodowych na terenie Polski, w 58 konferencjach ogólnopolskich oraz w 11 konferencjach o zasięgu regionalnym lub lokalnym. Prezentowałem na nich wyniki swoich badań empirycznych oraz studiów teoretycznych.

Odnosząc się łącznie do prowadzonych przeze mnie prac naukowo-badawczych, można wyróżnić kilka grup tematycznych, które tak jak i wiodąca – zaprezentowana powyżej, lokują się przede wszystkim w obszarze pedagogiki społecznej. Najważniejsze z nich skupiają się na następujących zagadnieniach: 1) Turystyka i krajoznawstwo – odniesienia pedagogiczne, 2) Szkoła i jej podmioty w społecznym otoczeniu, 3) Profilaktyka społeczna i przeciwdziałanie przemocy.

5.1. Turystyka i krajoznawstwo – odniesienia pedagogiczne

¹² Zostały one uwzględnione w „Wykazie publikacji” (analizie parametrycznej), o którym mowa w poprzednim przypisie.

¹³ Współpraca ta ograniczała się do napisania *Przedmowy* do zredagowanej przeze mnie pracy zbiorowej pt. *Używanie środków psychoaktywnych przez uczniów w percepcji studentów – kandydatów na nauczycieli. Raport z badań* (Toruń 2005) oraz dyskusji nad stroną formalną pracy, tak aby spełniała ona wymagania określone w granicie, z którego był finansowany jej druk.

Z problematyką czasu wolnego korespondują zagadnienia związane z aktywnością turystyczną oraz krajoznawstwem. Moje zainteresowanie tą tematyką, szczególnie mocno rozwijane w pierwszych latach po uzyskaniu doktoratu, wpływało z aktywności turystyczno-krajoznawczej realizowanej głównie na zasadach społecznego zaangażowania w działalność w strukturach Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego. Pozwoliło to połączyć wiedzę teoretyczną z praktyczną, pogłębianą badaniami empirycznymi, co owocowało także uczestnictwem w Ogólnopolskich Kongresach Krajoznawczych oraz sejmikach krajoznawczych je poprzedzających, w czasie których zwracałem uwagę nie tylko na niekwestionowane walory turystyki i krajoznawstwa, ale i na ograniczenia występujące w zakresie rozwijania aktywności krajoznawczej oraz turystycznej dzieci i młodzieży. O wadze tej problematyki w kontekście edukacji młodego pokolenia upewniła mnie zorganizowana przeze mnie już w 1986 r., w ramach działalności ówczesnego Zakładu Pedagogiki Społecznej Instytutu Pedagogiki i Psychologii UMK, Ogólnopolska Konferencja Naukowa nt. „Społeczno-pedagogiczne problemy turystyki – ze szczególnym uwzględnieniem turystyki młodzieży studenckiej”, do uczestnictwa w której zaproszenie przyjęli m.in. tacy wybitni znawcy tej problematyki jak: prof. prof. Kazimierz Denek, Krzysztof Przećławski, Lucjan Turowski, Anna Zawadzka. Tezy ujęte w referacie wygłoszonym w jej trakcie, uzasadniające potrzebę stymulowania aktywności turystyczno-krajoznawczej młodzieży i troskę o eliminowanie zjawisk dewiacyjnych ją wypaczających, wzmocnione wnioskami wpływającymi z dyskusji, ukierunkowały moją dalszą aktywność naukowo-badawczą w tym obszarze. Przejawem tego było m.in. podjęcie i przeprowadzenie badań przy użyciu ankiety audytoryjnej (zasadnicza ich faza przypadła na rok szkolny 1990/1991), którymi objęto ok. półtora tysiąca uczniów klas I i IV szkół ponadpodstawowych różnych typów z terenu kilku regionów kraju. Badania te, w które zaangażowałem członków Studenckiego Koła Naukowego Pedagogów UMK¹⁴, nad którym sprawowałem wówczas opiekę naukową, pozwoliły ustalić, że uprawianiu turystyki przez młodzież towarzyszą zachowania budzące pedagogiczny niepokój. Wśród nich na czoło wysuwało się picie alkoholu. Co więcej, okazało się, że u części badanej młodzieży doświadczenia wyniesione z wyjazdu turystycznego zapoczątkowały picie alkoholu, kontynuowane w późniejszym czasie, po powrocie z imprezy. Podobne obserwacje poczyniono także w odniesieniu do palenia papierosów. Stwierdzono też, że młodzież ma świadomość zagrożeń łączących się z uprawianiem turystyki, co skłania do wnioskowania o zapewnienie

¹⁴ Wspólnie z nimi przygotowałem artykuł omawiający to zagadnienie: J.A. Malinowski, J. Skurzevska, D. Staniszevska, *Przejawy dysfunkcjonalności wychowawczej turystyki u młodzieży uczącej się*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” – Pedagogika” 1994, T. XX, s. 83-99.

właściwej pedagogicznej opieki w trakcie turystycznych wyjazdów oraz większej troski o zapewnienie atrakcyjnego programu rekreacyjnego i krajoznawczego. Tym samym potwierdziły się wyniki wcześniejszych badań własnych, i to przeprowadzonych wśród wyselekcjonowanej zbiorowości uczniów, bo członów Szkolnych Kół (Klubów) Krajoznawczo-Turystycznych, a więc wydawałoby się osób o wyższej świadomości krajoznawczej (prawie jeden tysiąc osób reprezentujących 61 kół/klubów), o niskiej atrakcyjności dla dzieci i młodzieży aktywności krajoznawczej, co niewątpliwie wynikało w świetle przeprowadzonych badań¹⁵ m.in. z mało zróżnicowanej oferty programowej proponowanej młodzieży zrzeszonej w SKKT. Równocześnie badania te wykazały, że tak wcale nie musi być, gdyż odnotowano także przypadki działalności kół/klubów, w których realizowane były z powodzeniem formy działalności rozwijające wśród uczniów – członków Szkolnych Kół Krajoznawczo-Turystycznych dociekliwość poznawczą, a nawet badawczą łączącą się na przykład z prowadzeniem inwentaryzacji krajoznawczej najbliższej okolicy („Małej Ojczyzny”). Niestety, z całościowego oglądu uzyskanych wyników wspomnianych badań nasuwał się wniosek, że aktywność realizowana w kołach/klubach mających wpisane w swoją nazwę krajoznawstwo może zmierzać w kierunku uprawiania turystyki w dużej mierze pozbawionej walorów poznawczych¹⁶, co niestety znalazło potwierdzenie w badaniach kontynuowanych w późniejszym czasie.

Aktywność krajoznawcza może być realizowana także w ramach zajęć szkolnych, to niemniej analiza programów nauczania z różnych lat wskazuje, że tego typu aktywność bywała i w nich ujęta incydentalnie. O ile łączy się ona z pracą dydaktyczną szkoły, to głównie jednak odbywa się to poprzez zajęcia pozalekcyjne, czego przykładem jest działalność szkolnych kół (klubów) krajoznawczo-turystycznych pozostawiająca jednak duży niedosyt. Poszukując rozwiązań mogących przynieść wzrost zainteresowania krajoznawstwem dzieci, a później młodzieży, wskazałem w studium zatytułowanym *Wczesnoszkolna edukacja krajoznawcza dzieci* („Acta Universitatis Nicolai Copernici – Pedagogika” 1995, t. XXI, s. 73-84), na możliwości jakie w tym zakresie zawiera edukacja realizowana na poziomie klas I-III szkół podstawowych. Poznanie kraju ojczystego obecne w programie edukacji wczesnoszkolnej stwarza niepowtarzalną okazję do rozbudzenia i kształtowania zainteresowań walorami krajoznawczymi poczynając od najbliższej okolicy, przechodząc następnie do poznania

¹⁵ Wyniki badań zaprezentowane zostały m.in. w studium empirycznym: *Pedagogiczne aspekty działalności szkolnych klubów krajoznawczo-turystycznych*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” – Pedagogika” 1994, T. XVII, s. 85-101.

¹⁶ Stąd też jeden ze swoich artykułów odnoszących się do wyników wspomnianych tu badań zatytułowałem: *SKKT bez krajoznawstwa?* („Wychowanie na co Dzień” 1994, nr 1-2, s. 8-10).

swojego regionu, aby już na dalszych etapach szkolnej edukacji „przemierzać” cały kraj, nie zapominając o dziedzictwie Rzeczypospolitej pozostającym poza jej aktualnymi granicami¹⁷. Podejście do programu nauczania akcentującego w swoich założeniach rolę edukacji regionalnej wyraziłem w monografii *Mała ojczyzna. Kultura. Edukacja. Rozwój lokalny* (redakcja naukowa Wiesław Theiss, Warszawa 2001), w autorskim rozdziale pt. *Edukacja regionalna w zreformowanej szkole podstawowej i gimnazjum* (s. 41-50). W kilku innych publikacjach oraz referatach wygłoszonych w trakcie konferencji naukowych wykazywałem również, że niezbędny jest wysiłek programowy i organizacyjny, który pozwoli ożywić działalność Szkolnych Kół Krajoznawczo-Turystycznych. Aby tak się stało, niezbędne jest sięgnięcie do nowych rozwiązań wykorzystujących osiągnięcia techniki i informatyki, nie zaprzeczając jednak bogatego dorobku wypracowanego na przestrzeni dziesięcioleci. Kluczowym jest tu jednak osoba opiekuna SKKT oraz każdego organizatora szkolnych wycieczek, który powinien być autentycznym „nauczycielem kraju ojczystego”, co z wielką konsekwencją propagował prof. dr hab. Kazimierz Denek. Aby to się stało, niezbędny jest system dokształcania nauczycieli podejmujących się tego zadania (np. w formie studiów podyplomowych), a także wypracowanie odpowiedniego systemu motywującego do tej niełatwej, a i czasochłonnej roli (zob. np. referat pt. *Szkolne krajoznawstwo i turystyka wobec wyzwań współczesności* wygłoszony na ogólnopolskiej konferencji zorganizowanej przez Uniwersytet im. Adama Mickiewicza i opublikowany w pracy zbiorowej pt. *W kręgu edukacji, nauk pedagogicznych i krajoznawstwa*, Firma Wydawnicza „MS Ag”, Poznań 2003, s. 407-411; zob. też: rozdział pt. *Szkolny ruch krajoznawczo-turystyczny – tradycja i nowe wyzwania cywilizacyjno-kulturowe*, w: *O potrzebie krajoznawstwa w edukacji szkolnej* pod redakcją Kazimierza Denka, Lecha Drożdżyńskiego i Andrzeja Gordona, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa-Poznań 2009, s. 97-105).

5.2. Szkoła i jej podmioty w społecznym otoczeniu

Moje zainteresowania naukowo-badawcze skupiały się także na kilku innych zagadnieniach pedagogicznych. Do najważniejszych z nich zaliczam problematykę funkcjonowania szkoły rozpatrywaną w wymiarze uwarunkowań społecznych, wiążących się m.in. z transformacją ustrojową i przeobrażeniami cywilizacyjnymi przekładającymi się na sytuację uczniów, jak

¹⁷ Zwracam na to uwagę w artykule: *Turystyka i krajoznawstwo okresu przełomu a implikacje kulturowo-edukacyjne*, „Kultura i Edukacja” 1993, nr 1, s. 25-35 (przedruk w nieco zmodyfikowanej postaci w edycji anglojęzycznej: *Tourism in the Period of Transformation. Cultural and Educational Implications*, „Culture and Education 1992-1993”, Wydawnictwo Adam Marszałek, ss. 57-64).

i nauczycieli. Podejmowałem w badaniach, jak i analizach teoretycznych wykorzystujących dorobek pedagogiki społecznej oraz pedeutologii kwestię odbioru społecznego nauczyciela, czego początki sięgają przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, kiedy to uczestniczyłem w zespołowych badaniach pracowników ówczesnego Zakładu Pedagogiki Społecznej Instytutu Pedagogiki UMK realizujących pod kierunkiem wówczas docenta, a dziś profesora dra hab. Andrzeja Olubińskiego temat pt. „Rola społeczna nauczyciela i ucznia oraz ich wzajemne ustosunkowanie” stanowiący część składową problemu węzłowego kierowanego przez prof. Heliodora Muszyńskiego. Efektem tego zaangażowania było autorskie obszerne studium empiryczne zatytułowane *Społeczny odbiór zawodu i pracy nauczyciela* (Acta Universitatis Nicolai Copernici – Pedagogika XIX” 1993, s. 93-126), w którym dokonałem konfrontacji opinii o zawodzie nauczyciela wyrażanych zarówno przez przedstawicieli tego zawodu, jak i przez uczniów i ich rodziców. Wnioski wypływające z tych badań stanowiły inspirację do dalszej eksploracji tej problematyki, czego przejawem były przeprowadzone już samodzielnie kilka lat później badania na około 400-osobowej zbiorowości nauczycieli reprezentujących różne środowiska terytorialne (wieś – miasto, różne regiony kraju). Ich wyniki zostały zaprezentowane w trakcie obrad IV Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego w Olsztynie, zaś opublikowane w postaci artykułu pt. *Blaski i cienie nauczycielskiej codzienności*, który ukazał się drukiem w pracy zbiorowej *Edukacja a życie codzienne* pod redakcją Andrzeja Radziewicza-Winnickiego przy współudziale Ewy Bielskiej nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego (Katowice 2002, s. 30-41). Badania te pozwoliły jednoznacznie ustalić, że nauczyciele w zdecydowanej większości wskazywali na to, że dzięki wyborowi zawodu nauczyciela mogą realizować cele życiowe, które wyrażają się przede wszystkim w kategoriach pozamaterialnych. Równocześnie manifestowane było poczucie dyskomfortu towarzyszącego wykonywaniu tego zawodu wynikającego z niskich zarobków, co w opinii badanych przekładało się na niski poziom życia (najczęściej całej rodziny), jak i utrudnień w zakresie doskonalenia zawodowego, wymagającego nakładów finansowych. Zwłaszcza ta ostatnia konotacja wyraża zarazem niepokój, jak optymizm. Niepokój, wiążący się z tym, że niskie uposażenie stanowi istotną barierę w zakresie podnoszenia kwalifikacji zawodowych, optymizm, że nauczyciele mają poczucie konieczności doskonalenia zawodowego i chcieliby w szerszym zakresie realizować tego typu aktywność.

Funkcjonowanie szkoły, w szerszym społecznym wymiarze, w okresie zaawansowanej już transformacji społeczno-ekonomicznej przedstawiłem w publikacji *Środowiskowe konteksty funkcjonowania szkoły w sytuacji zmiany społecznej* opublikowanej w książce *Wychowanie w społeczeństwie permanentnego kryzysu. Środowiskowe konteksty funkcjonowania szkoły*

w sytuacji zmiany społecznej, która ukazała się pod redakcją Ryszarda Borowicza i Zbigniewa Kwiecińskiego (Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009, s. 103-134). W publikacjach poświęconych tematycznie szkole oraz jej społecznym podmiotom zwracałem uwagę na kwestie wiążące się z sytuacją egzystencjonalną ucznia, czego przykładem mogą być chociażby następujące rozdziały w pracach zbiorowych: *Praca socjalna w obszarze działalności szkoły* (w: *Wielowymiarowość pracy socjalnej*, redakcja naukowa Krzysztof Piątek i Krzysztof Frysztacki, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2002, s. 233-245) oraz *Szkoła jako podmiot systemu zintegrowanych działań socjalnych w środowisku lokalnym* (w: *Praca socjalna w organizacjach pozarządowych. Z problemów działania i kształcenia*, redakcja naukowa Barbara Kromolicka, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2005, s. 339-353). Akcentowałem w nich nie tylko aspekt diagnostyczny wskazując na procesy marginalizacji społecznej, a nawet i wykluczenia dzieci i młodzieży, ale też formułowałem propozycje działań jakie należałoby podjąć w sposób systemowy w polskiej szkole. Zaproponowałem – co stanowiło stosunkowo nowe podejście do tej kwestii – wyraźne poszerzenie zakresu działań szkoły, zwłaszcza zlokalizowanej w środowiskach ekonomicznie upośledzonych, o funkcję socjalną znacząco wykraczającą poza tradycyjnie rozumianą funkcję opiekuńczą. Konkretyzacją tego mogłoby być zatrudnienie szkolnych pracowników socjalnych posiadających odpowiednie przygotowanie pedagogiczne i psychologiczne, pozyskane np. w drodze zrealizowania studiów podyplomowych programowo ukierunkowanych na tego typu zadania. To stanowisko zakładające większe wyeksponowanie zadań socjalnych wśród zadań szkoły zostało odnotowane w literaturze pedagogicznej oraz socjologicznej ukierunkowanej na pracę socjalną, gdzie wskazuje się moje publikacje, obok publikacji Anny Kotlarskiej-Michalskiej i Barbary Kromolickiej, jako wnoszące nowe podejście do dotychczasowego ujmowania przez szkołę zadań opiekuńczych¹⁸.

5.3. Profilaktyka społeczna i przeciwdziałanie przemocy

Jako kolejny obszar swoich zainteresowań naukowych wyodrębniam profilaktykę społeczną oraz pozostające z nią w ścisłym związku przeciwdziałanie przemocy. Wyraźnie chciałbym jednak zaznaczyć, że zagadnienia związane z profilaktyką pojawiały się zarówno w zbiorze publikacji składających się na projekt habilitacyjny, jak i w publikacjach ilustrujących inne osiągnięcia naukowo-badawcze. Dotyczy to zwłaszcza bloku tematycznego

¹⁸ M.in.: B. Smolińska-Theiss, *Funkcja opiekuńczo-wychowawcza szkoły – relikw przeszłości czy współczesne wyzwanie*, „Pedagogika Społeczna” 2015, nr 3.

„Turystyka

i krajoznawstwo – odniesienia pedagogiczne”, gdyż stymulowanie aktywności turystycznej postrzegam jako działanie z zakresu profilaktyki uniwersalnej, nie wykluczając jednak tego, że turystyka zawiera w sobie potencjał pozwalający z powodzeniem korzystać z niej na poziomie profilaktyki selektywnej, a nawet i wskazującej. Podkreślając znaczenie profilaktyki mam także na uwadze to, że w bogatej tradycji pedagogiki społecznej profilaktyka ma swoje ugruntowane miejsce. Od początku istnienia tej subdyscypliny pedagogicznej uważano bowiem, że działania profilaktyczne – obok działań ratowniczych, kompensacyjnych, naprawczych – są nieodzowne dla eliminowania zagrożeń oraz niwelowania i rozwiązywania istotnych problemów społecznych. Pomimo to, w praktyce obserwuje się pewną niechęć do podejmowania działań profilaktycznych, co zapewne pozostaje w związku z tym, że pozytywne wyniki działań profilaktycznych zauważalne są dopiero w dłuższej perspektywie czasu. Szczególnie jest to widoczne w pomocy społecznej, pomimo tego że istnieją ustawowe nakazy podejmowania działań profilaktycznych. Ten istotny problem podniosłem w tekście *Profilaktyka zadaniem pomocy społecznej* stanowiącym rozdział pracy zbiorowej zatytułowanej *Praca socjalna w służbie ludziom* (redakcja naukowa Arkadiusz Żukiewicz, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2012, s. 191-200) będącym rezultatem przeprowadzonej kwerendy literatury przedmiotu. Wskazałem tam na potrzebę podejmowania zadań profilaktycznych w odniesieniu do rodzin wymagających pomocy socjalnej, czemu sprzyja powołanie nowego zawodu – asystenta rodziny. Obok pracy z rodziną w systemowym podejściu do profilaktyki społecznej w środowisku lokalnym nie może zabraknąć szkoły, gdzie stosunkowo najłatwiej można realizować działania skierowane do dzieci i młodzieży (także poprzez zajęcia pozalekcyjne). Dlatego też – twierdzą w tej publikacji – niezbędne jest podejmowanie przez instytucje socjalne współpracy ze szkołą i wszystkimi jej podmiotami. Jest to niezwykle ważne dla skuteczności realizowanych działań, które powinna charakteryzować systematyczność i zróżnicowanie form. Takiego przeświadczenia nabyłem nie tylko jako zewnętrzny badacz – obserwator, ale i jako „badacz w działaniu” współpracując z Biurem Pełnomocnika Zarządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego ds. Profilaktyki i Przeciwdziałania Uzależnieniom oraz HIV/AIDS w trakcie realizacji projektu opisanego w publikacji (lista publikacji, pkt 1) wskazanej jako osiągnięcie naukowe. Przygotowany przeze mnie projekt, oprócz części badawczej posiadał też i część wdrożeniową obejmującą działanie na rzecz budowania kompetencji studentów – uczestników kursu pedagogicznego, nauczycieli i rodziców, mających na celu przeciwdziałanie zagrożeniom występującym w procesie wychowania dzieci i młodzieży. To nowatorskie, w skali nie tylko regionu, osiągnięcie zaprezentowałem w relacji *Diagnoza stanu świadomości*

kandydatów na nauczycieli w zakresie zagrożeń łączących się z niebezpieczeństwem uzależnień i innych zjawisk patologicznych wśród uczniów oraz działania na rzecz budowania kompetencji studentów, którą przygotowałem na prośbę kwartalnika „Auxilium Sociale. Wsparcie Społeczne” (opublikowana w numerze 3/4 z 2005 r.).

Swoją wiedzę dotyczącą praktycznych wymiarów działań profilaktycznych podejmowanych przez instytucje samorządowe mogłem również pogłębić będąc przez dwadzieścia lat swoistym kronikarzem – obserwatorem Toruńskiej Kampanii Profilaktycznej „Październik – miesiąc wolny od uzależnień” organizowanej przez Wydział Zdrowia i Polityki Społecznej Urzędu Miasta Torunia. Pozwoliło mi to zebrać interesujący materiał badawczy, w oparciu o który przygotowałem kilka analitycznych artykułów zamieszczonych w czasopiśmie „Wychowanie na co Dzień” (np.: *Toruński model środowiskowej profilaktyki uzależnień*, „Wychowanie na co Dzień” 2012, nr 10-11; *Od profilaktyki przeciwalkoholowej do profilaktyki społecznej – jakościowa ewolucja w Toruniu*, „Wychowanie na co Dzień” 2013, nr 10-11; *W trosce o zdrowie i bezpieczeństwo dzieci i młodzieży – na przykładzie dwudziestu toruńskich październikowych kampanii profilaktycznych (1998-2017)*, „Wychowanie na co Dzień” 2017, nr 5) oraz rozdział o tytule: *Zintegrowane działania środowiskowe w zakresie profilaktyki uzależnień – osiemnaście lat doświadczeń toruńskiej kampanii*, zamieszczony w zredagowanej przeze mnie książce – pracy zbiorowej zatytułowanej: *Diagnoza i profilaktyka uzależnień wśród młodzieży wyzwaniem dla społeczności lokalnej* (Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2016, ss. 9-21).

W nurcie szeroko pojętej profilaktyki lokują się także moje publikacje poświęcone problematyce agresji i przemocy manifestującej się w zachowaniach młodzieży, a bywa, że i dzieci. Satysfakcjonujące jest dla mnie jako autora to, że zostały one dostrzeżone przez takich znanych badaczy tej problematyki – pedagogów społecznych jak Józefa Bragiela, Stanisław Kawula, Janusz Surzykiewicz. W publikacjach tych wykorzystuję rezultaty kwerendy literatury przedmiotu oraz czynione systematycznie obserwacje oraz analizy doniesień medialnych, a także oficjalnych statystyk Komendy Głównej Policji. Zainteresowanie tą problematyką ma charakter trwały, co pokazuje kilka zapisów bibliograficznych wybranych prac: *Pętla przemocy*, „Wychowanie na co Dzień” 1996, nr 9; *Wychowawcza niemoc szkoły?*, „Wychowanie na co Dzień” 2003, nr 9; *Dzieci i młodzież szkolna w kręgu przemocy*, [w:] *Środowisko – Młodzież – Zdrowie. Pedagogiczne i psychologiczne wymiary zagrożenia życia i rozwoju młodzieży*, Jan A. Malinowski, Aleksander Zandecki (red.), Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu – Studium Pedagogiczne, Toruń 2007, ss. 141-158; *Agresja i przemoc w zachowaniu młodzieży – refleksje nad zjawiskiem, ze szczególnym uwzględnieniem autodestrukcyjnych doświadczeń alkoholowych*,

[w:] *Wybrane aspekty przemocy. Diagnoza i profilaktyka*, Renata M. Ilnicka, Joanna Cichla (red.), Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT”, Toruń 2009, ss. 87-106.

*

Reasumując chciałbym podkreślić spójność realizowanych zainteresowań, o czym zaświadcza przedstawiony opis publikacji składających się na projekt habilitacyjny oraz na pozostałe osiągnięcia naukowe. Nie oznacza to, że nie podejmowałem i pomniejszych tematów, co wiązało się na przykład z uczestnictwem w konkretnych projektach badawczych, wdrożeniowych, czy też dydaktycznych. W swojej twórczości naukowej odnotowuję ponadto prace ukierunkowane historycznie, czego przykładem są publikacje i referaty poświęcone Wandzie Szuman (np.: *Działalność Wandy Szuman – ponadczasowe przesłanie dla pracy socjalnej*, [w:] *Kobiety w pracy socjalnej*), Anna Kotlarska-Michalska (red.), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Socjologiczna nr 72, Poznań 2013, ss. 179-189).

6. Osiągnięcia edytorskie

Niewątpliwie moje osiągnięcia w działalności naukowo-badawczej przekładają się na zaangażowanie w prace związane z realizacją projektów wydawniczych obejmujących redagowanie czasopisma oraz czynną obecność w radach naukowych serii wydawniczych. Konkretyzując, od roku 1992 aktywnie uczestniczę w działalności edytorskiej. Wówczas to wraz z dr. Adamem Marszałkiem zainicjowaliśmy powołanie do życia kwartalnika naukowego „Kultura i Edukacja”. W składzie zespołu redakcyjnego objąłem funkcję sekretarza redakcji, którą to pełniłem przez pierwsze trzy lata istnienia czasopisma. Przypadł mi także w udziale nadzór nad działem „Polemiki i recenzje” oraz działem „Informacje i kronika”. Warto nadmienić, że wybrane artykuły (z lat 1992-1993) ukazały się w specjalnej edycji anglojęzycznej czasopisma. W roku 1993 z inicjatywy – wówczas docenta – dr. hab. Andrzeja Olubińskiego, kierownika Zakładu Pedagogiki Społecznej, a zarazem prezesa Toruńskiej Fundacji Edukacyjnej „Copernicus” przy UMK zaczął ukazywać się miesięcznik „Wychowanie na co Dzień”. Zaproponowano mi funkcję zastępcy redaktora naczelnego, którą objąłem. Dwa lata później, gdy Fundacja zdecydowała się zaniechać wydawania czasopisma, wraz z ówczesnym sekretarzem redakcji dr. Pawłem Sobierajskim powołaliśmy Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, które uzyskało prawo do wydawania „Wychowania na co Dzień”. Wówczas też objąłem funkcję redaktora naczelnego Wydawnictwa Edukacyjnego „Akapit” i redaktora naczelnego „Wychowania na co Dzień” i obie te funkcje pełnię do dnia dzisiejszego.

Na przestrzeni ponad dwudziestu lat Wydawnictwo wyspecjalizowało się w edycji książek z zakresu pedagogiki, socjologii i pracy socjalnej. Dziś w ramach jego działalności edytorskiej wydawanych jest kilka serii, w zaistnieniu których miałem liczący się wkład. Są to m.in. renomowane już i znane również poza granicami Polski serie wydawnicze, jak np: „Problemy Pracy Socjalnej” (36 tomów), czy „Za Kurtyną Resocjalizacji”. Równolegle do tej działalności miały i mają miejsce przejawy aktywności wiążącej się ze współpracą z innymi redakcjami oraz wydawnictwami (również w roli recenzenta), co w sposób całościowy obrazuje poniższy wykaz:

- kwartalnik „**Kultura i Edukacja**” (współinicjator powołania czasopisma, w latach 1992 – 1994 sekretarz redakcji);
- miesięcznik „**Wychowanie na co Dzień**” (w latach 1993 – 1995 z-ca redaktora naczelnego, od 1995 roku redaktor naczelny);
- Członek Rady Wydawniczej kwartalnika „**Auxilium Sociale – Wsparcie Społeczne**” (od 1997 r.), a następnie „**Auxilium Sociale – Novum**” (do 2008 r.);
- Od 1995 r. Redaktor Naczelny Wydawnictwa Edukacyjnego „AKAPIT” w Toruniu;
- Członek Rady Programowej serii wydawniczej: „**Problemy Pracy Socjalnej**” (seria wydawana przez Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit” pod patronatem **Sekcji Pracy Socjalnej Polskiego Towarzystwa Socjologicznego**; od roku 2002);
- Członek Rady Redakcyjnej serii wydawniczej „**Wsparcie i Troska. Studia z Pedagogiki Społecznej**” (Akademia Ignatianum w Krakowie; od 2017 r.);
- Członek Rady Programowej serii wydawniczej: „**Zdrowie – Choroba, Społeczeństwo – Wsparcie. Od Edukacji do Opieki u Kresu Życia**” (Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit” – seria powołana do życia w 2018 r.);
- Członek Rady Programowej Oficyny Wydawniczej von VelkeCentrum Profilaktyki Społecznej (od 2018 r.);
- Recenzent prac zwartych oraz artykułów kierowanych do druku w czasopismach naukowych („**Pedagogika Społeczna**”, „**Zeszyty Naukowe**” Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku, „**Zeszyty Naukowe Zbliżenia Cywilizacyjne**” Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej we Włocławku) oraz prac zwartych (Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”).

Informacje dotyczące recenzowania przedstawiam szczegółowo w wykazie dorobku habilitacyjnego, gdzie także zamieszczam m.in. informację o swoim udziale w konferencjach naukowych łączącym się z przygotowaniem i wygłoszeniem referatu.

